

ГЕОРГИ БОЖИНОВ ОВЧИ КЛАДЕНЦИ

chitanka.info

Овчи кладенци е като желязото — от студ се свива, от пек се разпуска. През зимата остават тук само тукашните жители, те са малко. Къщите, и те са малко. И балканът като че става по-малък, посивява, избледнява и пустее. По-височките върхове — запрашени със снежец. Из лъките, толкова зелени лете, ляга слана. Пак така гърми движението из прохода, но то си кара право, все край Кладенците, не се отбива и не спира. Пушат комините с лек, приятен дървен пушек. Кръвта в жилите на Овчи кладенци едва лази, Овчи кладенци се унася в дрямка.

Лете е друго. Лете гърми и трещи. Народ — наводнение. Народ, придошъл на автобусни талази оттам балкана, отсам балкана и от балкана. Народ булбука от къщите, от почивните станции, от колибите, пукот и трясък на моторни превозни средства, на двигатели с вътрешно горене и външна пушилка; звънко кълтят удари на тесла по дърво, дето строят вили; тухли, вар и пясък, гъмжило, глъч, скара и бира, жени, деца, жени с деца и мъже, старци и баби, поели своя сутрешен, усърден буболечи поход към баните. Овчи кладенци е курорт, нов, сега почва. Допреди няколко години беше нищо, бяха само кладенците с водата, която мирише на варени яйца, и една шепа къщи около водослива, дето се сливат две води и три посоки. Водата лековита и народът търчи. Преди четиридесет години умрял на сто и една години дядо Манчо. Помнят го старите: едър, едрокост, темелен старец с дълги бели мустаки, жив, любознателен, ханджия и търговец, пребродил балкана и целия турски свят навремето. Пръв той забил кола на Кладенците — слязъл от колибите и се заселил тук. Къщата му и сега стои, и сега е голяма, тежка къща, правена като него да векува. По зидовете на двора още стоят халките, дето кираджиите връзвали добитъка си. Дядо Манчо лежи на едно одре, застлано с кожи, продава сол, газ, тютюн на дребно, налива ракия и вино, сипва боб на жадните и гладни пътници. И все разговаря с тях, все ги разпитва кои са, отде са и от коя влъка са. И други колибари слезли от непристъпните си планински гнезда и се залепили около гнездото на Манчовия хан. По едно време селото стигнало до петнайсет къщи, от тях единайсет кръчми, останалите коларо-железарници. Никой не знаел, че на това място има такава вода. Водата я открили овците на дядо Манчо. Старецът поял овците си на реката, а когато реката приижда мътна, овците избирали винаги едно и също място и оттам пиели. Разкопал старецът мястото, станали кладенци до брега, овчи кладенци, а овците

кладенци станали Овчи кладенци. Към водата тръгнали болни и недъгави, повлякло се къораво и къопаво. Прочул се и ханът около Кладенците. На хана прескачал по някой път да ношува Филип Тотю, той е от едни колиби в насрещния рид. Къщата на Филип отдавна е съборена и мястото се оре, но съветът сега иска да я дига пак. Тоя зелен край бил свърталище на хайдути и войводи, че и бърлога на прости разбойници. От Цепераните произлязъл един Бойчо, неговата чета ходела някое време с руските солдати на Дибич, после заради грабежа на един влашки чокоин била заточена в Сибир. Бойчо избягал от Сибир и през Турция се върнал пак в Балкана. И пак събрал чета — лете айдуци, зиме воденичари... Тия вехти хайдушки и айдушки истории хубаво ги реди дядо Марин вечер, като се съберем на диня и зеленобобена или гъбена чорба, която ни вари бабата му.

— Другарю, вие с това куче... нали разбирате?...

Разбирам. Кучето лае. То лае от сутрин до вечер, нощем си почива малко и сутрин почва пак. Непрекъснато, равно и тъпо, един мъжествен кучешки баритон, който се чува надалеч километри, даже повече. И даже отдалеч като че се чува по-добре. Понякога спира само, може цял ден да не лае. После почва отново, пак само. Не помага свиркане, шъткане, удряне. Умири се за малко, проскимти, опита плахо един такт с голям интервал, докато забрави пръчката, после още един. Като че е пълно с лай, който напират отвътре, и кучето едва го удържа. И щом усети, че не съм в стаята, отприщва лая. Не че иска нещо. На завет е в една вакантна засега кочина, всеки ден голямата бракувана тенджерата се пълни с отлична помия от ресторанта, и вода има, и една купчина круши (то яде круши). Всичко има. С мястото не е свикнало, това е. Мястото ново и за двама ни. Или иска да си осигури почитта на местните песове — те, щом го чуят, се разлайват. Трябва да го махам нанякъде. Посрещнаха го любопитно, цялата уличка се изрина да види как се вози куче в щайга на мотор. Пипаха го, питаха дали хапе и яде ли хляб. Яде хляб и всичко друго. На другия ден то лая. На третия ден не го пипаха и не му даваха хляб. Един ми каза, че цял следобед не можал да мигне. Същият, с когото търсехме заедно квартири. Възрастен човек с голяма глава, едва я крепи, толкова голяма глава, също и големи, оплули, мрачни и уплашени очи. Оплакваше се, че му

дали стая, в която се влиза направо от улицата и няма ключ, как може без ключ?... Моята има ключ, но мирише на кисело. Тая миризма упорито не иска да излезе през прозореца, отворен цял ден, нито през вратата. Многодетна, от много лета, гъста селска пот работила тук дълго и основателно, докато изработи киселото. И нито четката за дъски, нито сапунът, нито лавандуловият спирт, с който поръсих обилно пода, стените и одеялата, могат да изгонят тая миризма, полепнала като мазилка. Здраво мирише народът.

Всеки час минава рейс от града за колибите и обратно, спира до прозореца, кондукторката вика: „Овчи!“ или: „Кладенците!“. Едни слизат, едни се качват, други посрещат, изпращат. Превървица, мъже, жени, повече възрастни хора. Рейсът заминава, остава да дрънчи високоговорителят, закачен високо на един стълб; той по цял ден дрънчи и гъгри носово музика и говор, не се разбира музиката и говорът. Пълно с народ, пълно с трясък и пукот на дву-, три- и четириколесни возила, те всички минават по единствената уличка, тая уличка е парче от шосето и го наричат булеварда. Горестина има санаториуми, почивни станции, строят още, трескаво дигат вили. Вечер народът се спуска отгоре на разходка по булеварда, на покупки из магазинчетата. Сутрин пак излиза, но деловито и забързано, с хавлии под мишка — за баните. Има една стара баня, правят още една, по-голяма. Вода много. Водата съдържа сулфати, сулфиди, хлорати, хлориди, карбонати и киселини, мирише на яйца. Пред банята пише, че водата прилича на едни извори в Дофинските Алпи и че лекува най-ефикасно всички болести. Хронични по дихателните пътища, вътрешни, кожни, нервни, диабетични, гинекологични, ишиаси, кръвни налягания, счупени кости, диабети, екземи. И други.

Денем е по-тихо, ако не смятаме кучето и разсъхнатия високоговорител, от който звуците изпадат отгоре с дрънчене — като негови части. По-тихо е, защото народът е отишъл за гъби, годината се случи гъбава. Или се изпокрил в дупките си и се ослушва за резултата от баните, готви, яде, спи, разказва страданията си — готвейки, ядейки и спейки. А щом привечер се захлади, уличката булевард се размърдва. Един старец винаги, по едно и също време, към шест, премята и мести дългите си крайници през асфалта и сериозно, съсредоточено хлътва в пивницата. Друг един старец се разхожда сам, все сам, изправен като тояжката си, бавно, напред и назад, риза, връзка и сако — жега не

жега. Бомбето му с педя широка кордела, старо бомбе, добре запазено, с катарамата отстрани — прилича на бомбето на пуяка от една детска книжка. Друго старче, мъничко, избеляло, изсушено хербарийно, седи на пейката на тротоара, от време на време топи нос в една роза, овехтяла и измирисана от мирисане. Седи си на пейката и дълго гледа подир всички жени, които минават пред него, стари и млади.

— ... изтръпват ми само двата пръста, госпожа, показалеца и средния...

— ... пък мене лекарят ми казва... по три супени лъжици...

— ... пък мене да видиш какво ми каза...

— Ма така е та! Га-га-га!...

— Така е, така е! Го-го-о!...

Двете госпожи режат гъби за сушене. В обмена на болките има гордост, ревност, завист, знаене и разбиране тънко. А плавно — сладострастие. Когато обменителките открият една у друга едни и същи болки. И особено когато болките не пречат да се хапне и пийне, да се поспи и поживее така, както е наредил лекарят и сам Господ-Бог. Ще го избутаме някак тоя живот...

Привечерен час. Високоговорителят, по-висок от всичко, снизходително надвесен над всичко, енергично и назидателно гъгри. По уличката, предпазливо отначало, после по-смело, потичат мириси от плътни запръжки на меса, гъби и панирани чушки. Някъде варят дюлево сладко, наричат го сладко, и около огницата важно, миролюбиво и щастливо клопочат госпожи, стари и млади. Деца се облизват, мъже с къси панталонки, потници и увиснали пихтиести талии играят табла; наблизко погрухва прасе, вързано през талията с въже. Плюс!... — прехвърчава някъде от горния етаж, поръсва розова роса и плюсва на дворчето една кофа динени кори. За мигновен ужас на кокошките, които пръхват встрани и изпищяват по кокоши, също както и госпожите по някой път. Но веднага се връщат да кълват корите.

Розите на булеварда ухаят благо и самоотвержено.

Високоговорителят гъгри.

Чаткат табли и погрухва прасе.

Овчи кладенци цъфти своя късен летен цвят, последния за лятото.

В неделя тръгнахме с Манчо да търсим нов конак из околните колиби. Най-близо са едни колиби, забравих им името — през баира са, зад почивните станции. Над станциите тъмнее борова гора, изкуствена, и като измине гората, пътеката слиза в един дол. В дъното бълбучи поток. Манчо остана да се къпе в един вир („човек няма кога да се окъпе така, с немиризлива вода“). Отсреща над потока лепнати по баира няколко къщи, мяркат се между сливаците каменни огради, зеленозлатно лишявали, има нещо като уличка, покрита с едри камъни, стръмна и кална, с червена кал, разгазена от добитък. Ни звук отникъде, пълна тишина. Вратниците заключени, къщите глухи. Никъде се не мярка човек, ни кокошка да изкудкудяка, ни куче да лавне. Един вратник поддаде и се отвори към дворче, по-кално от уличката. След дълго свиркане и викане: „Брей, има ли хора тука?“, от къщата излезе бабичка и тури ръка над очите си. Ти кой си?, рече бабата... Бре, Петре, ти ли си бре? Не моя те позна... Не съм Петър, бабо. Бабата недовижда. Ааа, дядото го няма, с овците е, с овците, сине... има пе-шес тумбака, та отиде да ги пасе... Бабата недочува. Оти ти е бре, Петре?...

Бабата — и тя като къщите на тия колиби. Почна да се оплаква, че я болели ръцете, кога дои тумбаците, че тумбаците вече прегарят, но още не са прегорели. Пустни да останат пръсти, много болят... Ти по кво така насам бре, Петре?...

Снощи валя дъжд, сега пак припича на дъжд. В тишината, влажна и душна, бръмчат мухи. Калта на дворчето, разгазена и омесена добре, смърди на тор и прокиснато мляко.

Манчо чака долу облечен.

— Забравих да ти кажа, че няма какво да правим тука. Цепим за Браци...

Стари тревявали пътеки, подзидани с камъни, съхнещи сливи и ябълки, редки горички, полянки, на които пасат биволи, овци; баир, дол, баир, къщи, изтървани тук и там, още един баир-дол. Къщички на припек — и това е Браци.

Къщи заспали, дървета с увиснала шума, петел някъде се прозее, магаре изреве плътно като тръба. И пак стане тихо. Хората се мяркат като сенки. На площадчето — паметник на знайния воин от войните, с имена и почупени портрети. Черква, тревявало черковно дворче, асма,

натезжала от бяло, узряло грозде. Хем ти се ще да посегнеш към тая увиснала примамлива сладост, хем нещо не ти се яде от нейната черковност. Плоча за парастас, построена и подарена от Пейо. Още един паметник с портрет: фуражка с пеперудка, начернени мустачета. Стихове под портрета: мечтата ти небесните простори да бродиш и владееш, живота, нестихналите бури да търсиш и разрееш, за сетен път в безкрайните простори ти гордо се издигна, но зла орис ехидно те събори, мечтата щом постигна... Подофицер-авиатор, загинал на осми март трийсет и девета, при изпълнение отечествения дълг... Всяко отечество мисли, че умират за него.

В тишината подрънква овчи звънец, един, прихлопа дебело и спре, пак прихлопа, пак спре. Мухите бръмчат на дъжд. Тих говор някъде. Манчо седи на тревата до пътя, срещу него един старец с очила и сламена капела. Старецът — и той седи, до него мотика, две кошници — седи и сочи паметника с портретите, приказва нещо оживено. Една баба стои отсреща, държи бохча с няколко хляба и подвиква нетърпеливо на дядото да тръгва, но дядото е тъкмо в разгара на приказките и маха на бабата да трае — трай ма!... Добруджа... Добруджа... така... Добруджа онака...

... Правеше ми най-голямото удивление и впечатление, че хамбарите им са в земята... Гераните дълбоки, водата като звезда се види... Пуйки ли не щещ, гъски ли... богати села, няма баири, няма нищо, равно всичко... и много рана по хамбарите, много нещо. Та затова ги и запалихме, да няма рана за противника... И много леш падна. Разезда хванал пленници... няколко момчета... едно, като сега го гледам, бяло на вар и уплашено. Не си му дал ти живота, та да му го земеш... Ма нали сме пусти българи некаилници — затриха ги тия момчета...

Гласът на стареца потрепери.

... Лют народ сме, да знаеш... Лоши работи сме препатили...

Бабата се умори да вика дядото, да напомня, че са тръгнали по работа, картофи да вадят, сливи има да се берат, а той моабети ще ми прави... Па приближи и клекна и тя до стареца. Що не щете в града, пита я Манчо, в града при сина, там работа няма, само лежиш и ядеш? Не щà ти града, цъка бабата, небъдна работа е тая... много смърдеш

там у тоя град, брѣмчило голямо, главата да ти се надуе... Не фирееме ние там, не е за назе там, за назе тука... Еднѣж минаваме по улицата, а милиционерa свирѣ с една свирка, ние бегаме, а милиционерa иде кѣде нас и пищи с оная свирка. Добре, ама Кѣнчо ни спря, сина ми, отиде при милиционерa и му рече, че ние сме от село хора, като сме чули свирката, рекли сме да не е пѣдарят, та затова бегаме... Искаше да ни глоби два лева милиционерa, ама Кѣнчо като му каза така, и той се позасмя. И ни размина тая, трябва да беше и той от село, тоя милиционер... Да те глоби, задето минаваш по улицата — това па чудо не бех го видела и видех го. Че да хвѣрчим ли? Човек не мое се справи в тоя град, кѣде трѣгне — все сбѣрка нещо. Не ти щѣ град, не ти щѣ нищо, град не ми трябва мене... Айде, дядка, изприказва ли си войната?

Сламената шапка на дядото скѣсана на дѣното, защита по рѣба, защитото скѣсано и то. Шетал дядото на млади години, бил бахчеванджия по Одеса, видял свят. Но дошли войни, потекли размирни, несигурни времена и дядо Кузук (така му вика Манчо) понатежал и се прибрал в колибите, за да стѣпи на здравата и сигурна земя. Тука и остарял. Колкото дядото смачкан от годините, толкова бабата яка, изправена, достойна, лицето гладко, косите бели и светят чисто. Най-сетне тя отскубна своя старец от приказките и двамата потеглиха кѣм картофите и сливите.

Побѣрзахме да се приберем в Овчи. Иззад балкана се надигаше и растеше един син облак, прошарен с бяло. Привечер пригѣрмя, присвятка, някѣде горе в планината се изгѣрси голям дѣжд, при нас само зарѣси леко, колкото да обере праха. Реката придойде жѣлта.

На другата сутрин слѣнце, блясък, зелените хѣлмове се дигнаха, окѣпани и разрошени.

Кучето го откарах при дядо Марин, на колибата му.

Дядо Марин цял живот работил и само това знае да прави най-добре. Но вечер, като ударим по една ракийка, обича да побѣбрим малко. През моя живот, казва, съм прекарал двайсет и шест коня. И като отида на пазар, се улавям за най-добрия добитѣк. От едни цигани веднѣж купих една черна кобила, ама една хубава, с един раван — на гѣрба ѣ кафе да пиеш. За три хиляди я купих, ама я купих за щерица — ялова била, казаха циганите. Добре. Боса беше кобилката, та я вода на

Овчи кладенци да я подкова. От чардака ме видял дядо Манчо и вика: Отде я купи? От цигани, викам. За колко? За толко. Те са я откраднали, казва. Не са, билет си има и всичките белези описани в билета. Ама, казвам му, купих я за щерица. Той слезе от чардака, позаобиколи я тъй, поогледа я. Ждребна е кобилата, казва, наляла се е. Сега ще гледаш да не я здразниш. Каквото поиска — да й даваш. Зоб да поиска, ще й дадеш. Хубаво. Къде зимата кобилата наедря. Добре, ама се поболя от сусака. Тая болест влиза през ноздрата и главата на добичето се подува. Изнамери се един, от Русаци, ще лекува кобилата. Ще й налива в носа локмаруху, ама треба да я съборим на земята. На два пъти я събаряхме да й налива. А кобилата днес-утре ще се кончи. И като й наля, тоя човек си отиде. И няма да е отминал много, двеста крачки да е отминал — кобилата се притръшка и умря. Умря. На другия ден виках един циганин да я дере и той, като я драл, беше закачил малко и кончето. Беше го порязал по гърба. Ама едно черно, хубаво, къдраво конче. За кобилата не плаках, плаках за кончето... А оня човек от Русаци после изгоря. Беше кираджия, с биволи сваляше трупи.

И една нощ останал в гората, пуснал биволите да пасат, на утринта ще кара трупите, те още от вечерта натоварени. Биволите пасат, а той легнал в колибата. И тая нощ имаше силни трескавици, голям облак минал и колибата се запалила. На утрето само кокалците на тоя човек бяха намерили, другото изгорело. А биволите си пасат на поляната...

Колибата на моите старци, дядо Марин и баба Пенка, е навътре в планината, в една лъка на Осенарската река, на най-глухото място. Сама колиба, наблизно няма жива душа. Зиме старците отиват при дъщерята в града, тя там работи в един завод, там си живее. Рано напролет се връщат пак тук, с щъркелите. Не работят сериозно, не могат вече. Чоплят. Малко домати, малко царевичка, лучец, някое и друго пиле. Дядо Марин имал имот, той и сега си стои, но дивее неоран из гората. Негов е гатерът, развален сега и съборен. До гатера воденицата, тя още може да меле, но улукът изгнил и зеленясал, протекъл, шурти отвсякъде вода от него, няма кой да го поправи. Реката слиза отгоре по каменни стъпала и тук прави голям вир, добър за къпане. Водата мирише на риба, на водни треви и гора. Всички балкански потоци миришат така. Като отидат в полето, вече не миришат така.

Вечер се прибирам в колибата, нося от Кладенците хляб и други неща за ядене, старците ме чакат. Ако закъснея, лягат си. Лягат с кокошките, щом залезе слънцето. От шосето се дели път, минава през реката по един чепат габър, после потъва в тъмниците на дола. Реката клъщи в подмолите, говори нещо тихо. Щурци се обаждат. Пътеката едва белее, провира се между локвите, те също белеят подло като пътека — само чакат да стъпиш. Самото подножие на баира, дето минава пътеката, е подгизнало винаги, и в най-сухо време. Горестата се чува глас: еее!... Няма-няма, па пак: еее!... Също като човек вика. Да е овчар или орач някой, не е. Не е и улувица^[1], улувицата вика другояче.

На хубаво място е колибата на дядо Марин. Зелено, тихо, пълно с овошки, гора, речичка шумоли. Старецът сам ми предложи: да ти резна тъй, едно къоше, от бахчията? Край кленовия косор, дето сълзи изворче. Та да си направиш и ти една колибка за лете. А? Тоя балкан ти е на сърце... Тъй, без нищо, да си имам само комшия... Може, дядо Марине, може. Само че не бива без нищо, все трябва да се плати нещо.

И тъй остана думата.

После старецът се запъна. Чул, че съветът се кани да потяга воденицата му, за да я гледат курортистите като забележителност. И че над бахчията ще се прави нещо като ресторант. Така се говорело. И се опна оня старец, подушил големи работи. А, не може, казва. Тряба, казва, да се плати на квадрат... На квадрат, добре — на квадрат. Ама не, тц, и така не може. Тряба да се плати на квадрат, ама на квадрат като у града. Като у центъра на града...

В „Успение на света Богородица“, черквата на Райковци, празнуват Успение Богородично, храмовия празник. Черквата пълна с бабички, полумрак, запалени свещи. Два попа пеят утринната. Старият с направен и малко фалцетен глас. Младият с подвиквания и подем, но гласът му като че ли подхожда повече за народни, отколкото за черковни песнопения. Има още един глас там, на една певица, скрита зад аналоя. Тя от Гащеци, мънинка, сгърбушенка, с лице и зъби на гризаче. Но пък песен, но пък пеене... Чисто и вдъхновено, дълбоко вярващо и тържествено — да ти настръхне кожата. Такова пеене може да те направи набожен.

Не само бабите са тук, има и млади. Една такава млада с едра гръд стои изправена и строга, стройна като орлица, до нея дете. Друга една светла жена с траурна лента през косата, с набъбнало здраво тяло. Идват още баби и деца, бабите си целуват ръка една на друга, палят свещ от свещ, застават кротко и слушат. Мирише на восък, на восъчни угарки, тамян и босилек, на старост — на това, на което всички черкви и бабички миришат.

Утринната свършва и почва сложната Златоустова литургия, дето все по-често се чува нежно проникновеният, ревностно смирен глас на певицата, който сякаш е надмогнал колибарското, днешното, сякаш е отшелнически глас, дошъл от първите времена на черковно пеене, едно трептящо в звуци, ликуващо съзерцание на божественото.

Службата е дълга, има още панихида, отчитане на хляб за здраве и водосвет. Черквата все повече се изпълня с народ, няма място за всички. Вън, под навеса на преддверието, също има бабички, те седят на пейката и си приказват тихо, пластмасовите им пазарски чанти са закачени на дрянови куки и клинове по диреците. Бабички с черни вени по изсъхналите, кафяво петносани ръце, краката им изсъхнали и те, тънки врабешки крака, обути в плетени терлички, терличките обути в галошки, галошките — измити, светнали, новички. За какво си говорят бабите? Съобщават си една на друга колибарските новини и грижи. Ох, остаряхме веки, одъртяхмеее, за нищо не ни бива, тук боли, там боли, от кръст не моя се изправи, опустял му и живота, и намерата баш, от стар гроб земя ни е церът веки, ох, що не ме прибере Господ веки... Една прегърбена, мумифицирана бабичка с черна престилка на сини цветчета: осемдесет и толко годин съм склопила веки, ма кръст кво е то не знам, кръст не ме боли — на, кръст!... Чухте ли мъри какво е чудо станало в Косоци? Едно момче запалило баща си в плевнята. Тц, тц, тц, язык. Момчето било малко нещо като побъркано, то му влязло в мозъка мъри... Баща му го биел и то рекло: аз ще го запалю, и го запалило. Тц, тц, тц... Разгеле, тук на черквата дошла и майката на момчето, тя сяда на пейката, правят ѝ място, сяда съсипана, отпуснала краищата на забрадката, и бабите я наобикалят съчувствено, тя приплаква: ох, изгори ни, изгори ниии... като рекоа ония керемиди — бурррр!... и падат в огъня. Уджасна работа... Тц, тц, тцъка бабичката с черната престилка на сини цветчета и стиска в ръка кърпичката, в която увила две угарки от свещи и две стръкчета цветя.

Водосветът е към края. Поп Вачо от Белуша е починал, бог да го прости. Едно стъкле с жълта ракия за бог да прости минава от уста на уста. Една размахана кадилница... и от нея внезапно замирисва не на тамян, а на скара-бира. Мирисът идва от близката кръчма.

В Райковци е сбор.

Селяните от съседните колиби дошли от балкана да се повидят. Те седят пред кръчмата, под сенника от зелени габрови клони, прясно насечени, приказват си, смеят се, гъмжат, разкършват печени кокошки, ядат кокошки и пият бира. Само бирата си купуват. Морето е пълно с тъга и лунен блясссъък. И с празни лодки. Миризма на коне и конска пикоч, на боза, чебъри с лед и слама; червени, напукани, неспокойни, енергични муцуни на продавачи. Шуруп, ледено-медено! Насамте, народе! Студена лимоната!... Тук е бозата!... Реже, пори, с мечка се бории!...

Няма шуруп, за шуруп никой не вика. Бозата е много проста за днешните сборове. А лимоната има. Лимоната търсят църковните баби, че е блага, евтинка, реже и боцка благо; току надигат глави и пият на къси кокоши глътчици, после дълго, беззъбо дъвчат. Сергии с бляскави пръстенчета, почти златни, също и обички треперушки. Насамте, народе!... Въртележки се въртят, провикват се индийски факири, провиква се от време на време и магьосникът Ангел, пицят двугласи пицялки, балончета трепкат разноцветно. По уличката се разхождат младите, оглеждат се, избират се, запознават се — приятно ми е, приятно ми е!... — с издадено напред рамо. Момчета с бели ризи и пръчици в ръка, момичета с розови блузки, ужасно модни, и минимум поли, максимум сини; широкопанталонни момчета, необятнопанталонни момичета. Сбор... Радиото внушително и поучително говори нещо, говорът му се дави в гъгнежа наоколо, в пушека на скарата и пяната на бирата, в ручилата, пицалките и гърлестите смехове под сенника, в „насамте, народе“ на магьосника Ангел. Чудно, как магьосниците, индийските факири и сергиджиите надушват кога къде има сбор, за да отърчат там незабавно?

Сбор. Животът си върви. Тъй както върви светът...

... Долът, обрасъл с редки дъбови гори, дъбови бранища, околните колиби редовно ги подстригват за шума. Ечат звънци, лае

куче, чува се говор: ррр ма, ууу, къде мари?... Що дириш из тръните, щурооо-щуро!?!... Аха, нека тръните ти земат вълната, аха, нека, нека!... Беки и много я имаш... Ррръъ ма, стой тука, гявол да ти се качи, горе ще пиеш, на кладенчето, ненаяла се, лакомия такава!... Не бягайте, стойте, дядовите шиленца, è тука, на тая полянка... я ква тревица е, виж... Ти брей, не се надувай да ги плашиш там — човек е, не видиш ли?!...

По хребета минава овче стадо, подире му клефуца и джафка едно куцо куче. Овчарят разговаря с овците и кучето.

... Един чакълиран път се взема по баирите на юг към Кланидол, отрупан с овошки път. Сливи и ябълки, разкършени от тежест. Някъде, гледаш, пръти се размахват, брулят, като че брулят сами, хора се не видят. Другаде чуеш особен съсък — дърво се тръска и глухо тупат сливите. От някое дърво лъха на изварени джибри. И казанът трябва да е там някъде, наблизо. Да, е го къде пуши... Наклякали край казана двама-трима кротки, или укротени, селяци — гледат лулата на казана; не точно лулата, а кълчищеното повесъмце, повесено от нея; и даже не повесмото, а това, което сълзи по него. Добре ли сълзи, много ли, малко ли, хубаво ли е тръгнала ракията, дали гладко и заспало, или бурно. Ако тече бурно и се усуква на връв — ще извадят някоя главня да намалят огъня. Първакът е отделен, първакът ще бъде за лек — кога се посечеш, да се намажеш с първак. Във ведрото тече редовна ракия. От време на време селяците топят кратунка във ведрото и си подават един другиму: на, опитай я... После другият подава на единия: на, опитай я и ти... Третият на четвъртия... Опитали са я по няколко пъти вече. Затова са така кротки, позагаснали като огъня, утихнали като есенни мухи. Топлата от казана ракия е пивка, не се усеща как лови. Лятна ракия, от дришливки сливи. От сините сливи ще стане малко по-късно.

Чан-чун!... Чан-чун!... Пее звънко някой дървен чук върху джиброва каца. Един човек уплътнява дъгите с шавар, набива обръчите на кацата. Човекът се навел и задълбочено работи, главата му гола, само отпред, на челото, и отстрани виси рядка косица, на носа висят железни очила. Чан-чун оттук, чан-чун оттам... Работа бабам, трябва да се работи, че сливите капят... На широкия зелен двор —

дворове дал господ тук — се търкалят внучетата, две мускурливи момченца, руси и къдравки като кученца, играят с друго кученце, едно палашче, пренаселено с бълхи. Така въврят бълхите по него, като мравуляк. Палашчето е мирно и нехапливо куче, но когато го теглиш за опашката, то се брани и на шега уж похапва. Едно от децата пици пронизително — кученцето го ухапало. Чукът чан-чун никакво внимание не обръща на писъка, гледа си кацата и чан-чукането. Детето седи на тревата някое време и реве равно и непрестанно, изревало се е и вече никак не му се реве, но продължава да реве за престиж, чака да го умират. Тогава иззад къщи излиза една млада жена, майка му, ябълкообразна и хубавка, и се разписква и тя: Ей, меринос такъв, бащичко, яз казала ли съм ти да не се дърляш с това кутре, главата да му ядеш! Скоро вътре!...

Пляс по едната бузка, плюс по другата...

И момченцето изведнъж престава да реве — обърнали му внимание. Хванало майка си за полата, то послушно потичква с нея към къщи. След две минути децата пак скачат из двора, гонят кучето, и то ги гони, пак му дърпат опашката, викат и се смеят. Чукът не спира своя дървен разговор с кацата. В средата на двора расте ябълка, клоната и сенчеста, под ябълката има локва, в локвата има прасе — каля се там, блажено се обръща, пуфти и погрухва. В локвата цопва отгоре една едра ябълка, едра като кучешка глава, и прасето се мъчи да я докопа, без да става, мързи го да стане. Но не може да я докопа и лениво се надига, тътрузи се завалено към ябълката, подхваща я и почва да я хрупа. Пенест сок капе от парлицата му. Много вкусно свинете хрупат ябълки, така вкусно, че да ти се дояде. Прасето довършва ябълката си, после пак ляга в локвата, замижава и изпъшква блажено — това е животът...

... Никъде няма такива зелени поляни, с толкова чиста трева, както по тия места. Тъкмо чиста, изчистена от клечици, сресана с гребло, сочно зелена, парково зелена. Особено в сливаците, особено в Кланидол. Кланидол е на една плоска височинка, на припека й. Тук всичко е от камък — улиците, дуварите и къщите. Саморасли овошки извират зад всеки камък и заглушават селцето. Сливобер е навред сега. Дошли са на сливобера гости, бивши кланидолски жители, сега

граждани, ще оберат сливите и пак ще заминат. В един сливак брулят две чети и войводи на тия две чети са две жени. Изглежда, сливакът е орташки или поделен между наследници, но не съвсем ясно разделен, защото жените се карат нещо и дигат врява. Карат се, но и брулят кой колко може, не спират. И врявата не спира, тя се дига толкова нависоко, че стига до косите на войводките — улавят се за косите. Олеле! — вика едната. Олеле я! — вика другата. А в това време двете чети брулят ли, брулят. Брулят и събират, брулят и събират — що да губят време да разтървават своите предводителки, когато могат да приберат някоя и друга сливица в повече, кяр е. Ти ще ми бъдеш свидетел!, дърпа ме едната жена. На мене ще бъдеш свидетел!, тегли ме другата. Добре, ще бъда, съгласявам се покорно, на двете ще бъда... Море я си гледай пътя, човече!, намигат ми четите. Ще поврекат-поврекат, па ще клекнат на жили...

Гледам си пътя. Пътят, озъбен като диканя, с каменни дувари и суха, но здрава зидария. Зад дуварите гъсто зелени дворове с могъщи клонести орехи и дренове, облени от слънце и жега. През къща-през две прозорците заковани — стопаните им станали граждани. Но и селяни си има още тук-там. Убедени, непоколебими селяни. Един такъв — едро замислен, едро изпълнен българин, също и едро нарязан от бръчки, спокоен и малко бавен — се изправил в двора си. От ония, дето като пипнат нещо, смятай го за изпипано темелно, здраво и по най-добрия възможен начин, познат в селото. Такъв един български селянин, залепил угарка на уста, гази някаква кал всред двора. Запретнал крачоли до колене, бели кокалести пищялки със сини жили. Насипе бяла пръст в калта, сипне вода и разгази добре, после поръси плява и меша с мотиката, пак гази. Дълго гази и меша, без да бърза и без да спира. Докато калта стане готова. Сега може да поседне някъде на тревата, на сянка, и да припали от угарката нова цигара... Добър ден. Дал'бо'добро. Какво правим? Тè кво правим... мъчиме се, тè, нали видиш. Сушилнята ще мажем, è оная сушилничка. За сливите. Време е вече...

— Намира ли се тук вода, човек да пие? — питам го, че съм се запалил за вода.

— А, намира се — казва, — как да не се намира... вода се намира, è я стомната...

Стомната напълнена от близкото деренце, в средата на селото. Водата малко твърда, но пие се. А стомната, ако не е гледжосана, държи водата хладна и в най-голямата жега...

— Ти как я караш, бае? — питам го човека.

— Тè, мъчиме се — отговаря човекът, — мъчиме се двамата с жената. Двама сме останали. Ама вече не може, няма я тая сила...

Тишина, жега. Няма ветрец, ни полъх, не шават сенките. Петел някъде далече пее премаляло, избеляло, така изтънено на дълго, че забравя да спре: eeeee... Тишина.

— Няма я тая сила... Годиците ги няма, годинкитее... — Той дълго трие потта от лицето си и напукания врат, пие малко вода, гледа към омарните сини далечини на балкана, отдъхва и мисли.

Па казва:

— Ти, като ходиш тъй, по дунята, не си ли чувал нещо за текезе, ще правят ли текезе тука? Що всред има текезе, само тука няма, при нас. Само ние сме останали на частно. Та малко тъй, обидно иде...

— Не знам, човече — казвам му. — За текезе не съм чувал.

— Тъй, тъй — навежда глава човекът, замислен. — Земя много, а не можем да я уработим. Та ако стане текезе, да закачим и ние нещо от пенцийка тъй... ако не стане, ще караме, докъде може... па после ще видиме. Тъй...

Въздъхва човекът и се надига. Взема една мистрия, загребва малко от бялата кал и силно я пляска в стената на сушилничката, после размазва. Добре е, маже се гладко, мазно, бива я калта. Белопръстица. Мазна е като хума — вар не ти трябва. Обърна се човекът и рече:

— Мило е своето... и земята е мила. Ама не можем да я уработим. И не можем да я гледаме такава, неуроботена. Като непогребана ще доде, да го кажем. Че ние си отиваме полека-лека. А тя не свършва. Земята де. Та за нея... Тъй е, човече...

Незнайният селянин се обърна пак към стената и започна да я олепва сръчно с кал.

... Ето го деренцето с чешмата, дъното му е тинеста млака, там буят гъсто блатни буренаци, мирише на тиня и дива мента. Ръшне там някоя свиня, плоска като трион и накаляна до очите; коремът ѝ назъбен с виметата, също трион наистина, около нея поквикват и потичкват

малките, накаляни и те; рови с един крак кокошка и гледа нагоре, наведе се и човне, рови с другия крак — човне пак. Друга кокошка се къпе в пепелта на пътя. Патици навират човки в рядката тиня, клапат с човки бързо-бързо, търсят нещо — то какво ли пък има? — и като извадят за малко човките си, разговарят една с друга на своя клапащ матерен език и ходят разклатено и тежко. Точно като ония госпожи, които наричат патици. Пътят възвива край деренцето, отива на изток, все въз дуварите, въз дуварите, през камъните, през ноктите на някой голям орех, грабливо забити в камъните. Тишина...

Тишина. Селото задрямало на своя припек.

Кра-крак... кра-крак... Някъде отдалече идва неподражаемият звук на прът, който бие орехови клони, и орехите се сипят като рядка градушка. Кра-крак... Тишина. Пек. Морно увиснали вейки. Слънцето полека слиза надолу и налива още жълт мед в сливите, напълнени с мед. Тишината — и тя има своята мараня като жегата. Тишината жужи тънко, работи нещо, тъче общо покривало от всички селски звуци, колкото го има, за да покрие с него най-резките, за да не се отдели ни един.

Един се отделя. Слят с тишината, малко се отделя от нея. Ветрец повява и шумоли в листака... Не е. Поток клокочи. По-близо... Не е и поток, дè поток в припека. Чешма ръмоли в бъкъл, бъкълът свири от празно на пълно, от дебело на по-тънко. Още по-близо... Не е бъкъл. Човешки заглушен говор, там, зад оня дувар, иззад трънака... И това не е.

Песен е. На песен прилича, гъгнива и мъркаща.

Два бивола дърпат тревата, старецът седи настрана, с тояжката между колене, загледан далече в горите на юг — пее. Немощно и тихо, слаби са старческите гърди, негъвкаво е старото гърло и ръждясало. Пее. Паднала е слана есенна между Петровден и Илинден и ослани слана, попари, на гората листото, на полето тревата. Вълчана ми млада вайвода, той на момчета продума, ой ви ва вази, момчета, отрано зима зафана...

Старецът ме видя, смути се и спря.

— Карай, карай, дядо.

— Е, няма... то какво... — смърмори нещо неразбрано старецът и се обърна настрана.

— Изкарай я цялата.

Поглежда и мълчи.

— Кавал немаш ли? Я гъдулка?

— Отде знаеш? — засмя се старецът.

— Де ще знам. Питам.

— Море знаеш ти, знаеш. Бе ти не беше ли?...

— Не бях, дядо.

— Ей, гаче същият, тц, тц, гледай ти... А гъдулка имам. Две даже.

— Че посвири де!

— Ма дома са...

— Нищо. Дома.

Старецът се замисли.

— Добре — каза. — Я хайде дома, да ти посвирия. И цялата песен ще ти кажа. А, бива ли?

— Бива, дядо.

Старецът се оживи, подбра биволите и сви по една камениста уличка. Тръгнах по него. Каза си името — Герги. В двора громаше веялка. Синът на дядо Герги сипваше в нея жито, две млади момчета въртяха веялката. Целият двор изпълнен с пушилка.

— Що ги караш толко рано? — сърдито попита синът на дядо Герги. — Че и мъртви гладни... таман е ладовина, а те по ладовина пасат...

Момчетата спряха да въртят веялката и загледаха мълчаливо. Старецът отвърна нещо на сина си. Тогаво синът завъртя глава и ме видя, и тръгна към мен, до вратника. Тръгнаха полека подир него и момчетата.

— Кво бе, другарю, кво има?

Беше пълен човек, малко серт наглед.

— Рекох да послушам стареца...

— Виж кво бе, другарю. Старецът е забъркан малко нещо, няма кво да му слушаш. Стар човек, изкуфяла работа. Няма смисъл...

Дълго ме придумваше да се откажа. Но като разбра, че няма смисъл, махна с ръка на момчетата и тръгна към веялката. Момчетата след него сякаш вихрушка ги смете, така бързо изхвърчаха към веялката и те, и веялката тутакси загрома пак. Серт човек.

Старецът в това време стоеше мълчаливо настрана и чакаше. Беше вързал биволите и щом свърши разправията със сина му, поведе

ме към стаицата си. Извади двете гъдулки, одуха им праха. На едната не достигаха струните и той я остави. Другата си имаше струните. Прекара лъкчето по нея и почна да я настройва. После свали капата и дигна глава. И вече не беше одевешният дръглив и смачкан старец. Беше просветнал, беше весел и млад, очите играят, пръстите играят и те чевръсто, лъкчето трепка. Той затвори прозореца да не влиза вътре громолът на вейлката. Седна пак и загледа някъде надалече, към сините купове на планината отсреща, потърка теловете и те бръмнаха всичките наведнъж, по мечкарски, без песен. Старецът настройваше себе си. Удари лъка леко — и тихо, и проникновено се сплетоха двата гласа — на гъдулката и неговият:

Отрано зима зафана...

Спомняше зимите, тия снежни и топли зими, с много вино и ракия, сватбите, на които свирил и пял, невестите, които зачевали под неговите весели и страшни песни, лудите години, хубостта, която минала през очите му, веселието, което текло през сърцето му, текло и изтекло.

Всичко спомняше и живееше пак.

... пък ний за зима не сме гласили...

Диню ле, баш байрактарин, той си на Вълчана продума, язък защо си вайвода... Диню ще отиде в Сливен града голяма при Иванча баш бакалина, да приготви девет коня със самари и чували и дор до седемдесет дреи сватбарски, но да има и дреи за булка, на сватба ще се престорим, през Сливена града ще минем... а Диню ми баш-байрактарин, него на булка ще сторим, че са му малки устата и са му вити веждите...

Дига се сватбата и тръгва...

Песен дълга, разказва всичко подробно, за какво е и чудо станало, как минали през Сливена града, как ограбили едно сарафче, как сарафчето отишло при паша да се плаче, как паша дума продума: сватба нанаяд да се повърне, булката и младоженецът на паша ръка да цалунат, паша ще ги дари по пет ми жълти жълтици. Тогаз Вълчан дума продума: сваляйте дреи сватбарски, грабайте пушки юнашки... и по улиците сливенски много са тамка избиле сербез ми млади читаци и още много читаци останале — туй, що ги има и досега... Наздраве, чорбаджи!...

... Мама Богдану думаше: я земи, Богдане, та изори черни угари и посеи бяла пшеница. Богдан на майка думаше: не ми приказвай, мале ле, за тия черни угари, най ми кажи кой балкан да хвана... А че ми събра Богдан, посъбра, дор до седемдесет юнака... Наздраве, чорбаджи!...

... Остана Ненчо сираче на полвин година, майка му клета удовица по чузди лозя копала, чузди си хурки предяла, за да си Ненча изхрани, изхрани още отгледа. Та расна Ненчо, порасна... та събра Ненчо посъбра дор до седемдесет юнака; хазните Ненчо обира, станало е девет годин — при царя хазни не ходят. Тогаз царят изпраща триста гавазе Ненча да си уловят, жив на кол да си Ненча набият. Тристата гавазе пазаряват за триста жълти жълтици Ненчова сестра Тодора, едренотополка, тя да си брата предаде; Тодора едренотополка събира дребни парцали и си дете в пелени загръща, и го в люлка задява, а че се изясно провикна: дè да си, братко, да додиш, мъжка си рожба добих — да додиш, да ми дете наречеш... Ненчо се от планина обади: сестро ле, сестро Тодорке, да не е нещо измама, че ти главата отрязвам. Не е измама, кълне се Тодорка. Че си двамата в черква отиват, там Тодорка казва на брат си: тука ме, братко, почакай... и си Тодорка излиза, и си черкова заключи, и дете се от пелени само раздяна и на вуйча си продума: тебе ще, вуйчо, убият... Ха, тъй ли? Пю! Да видим... Натиска Ненчо вратата, врата се не отваря. Че си Ненчо сабя извади, че кат се налево завърте, дорде се надесно обърне — всички гавазе бегале. Остала само Тодорка и Ненчо я предава на седемдесетте юнака, къс по къс да я режат и по драките да я закачат... И си Тодорка питайте как сестра брата издава — на турци и на сеймени...

Ех, въздъхва сватбата, притаила дъх, тъй й се пада на тая... Имало, значи, правда на тоя свят лъжовен. И междата между кривда и правда е ясна като сабя, остра като сабя...

Де-гиди, Тотю, Тотю Черноола, старата комита, младата вайвода. Тотя си търсят, Тотю да го хванат — горе, на балкана; а Тотю лежи доле, на дюкяна, там си ядеше печено агне и си пиеше вино червено. Турците го търсят — мнооого има да го търсят, няма да го хванат...

А че събрал ми посъбрал Чолак Неделчо дългопръсти бакали, мустакати касапи...

Наздраве, чорбаджи!... Да са живи и здрави млади, от здраве да се не отърват, деца да наплодят като пръст и плява по земята, имот да намножат, ниви и стока, да има обич и срекя. Амин!... Чул те господ!... Дълги епически песни, приказки от думи и звуци, чудновати, опесенени хроники, истории страшни или смешни; песни за жътва, за хоро, за севда и сватба, за мома се с мама прощава, за кум, за трапеза, за дарове...

Отминало изкуство. Викат го от време на време на прегледи, както се вика — на медицински прегледи. Причукват го, преслушват го и го записват в книгите, като да го регистрират в болнични тефтери. А щом го записват — то вече е умряло и няма да се съживи. Било живо, когато било единствено.

Дядо Герги оставя гъдулката, изтрива с пръст едното си око. И пак става биволарин, сгушен и затихнал, ослушва се да не загърми един глас, да не го повика отвън за нещо син му, сертлията. Но вън засега гърми само веялката...

Отдавна отшумели петстотинте песнопойни сватби, които изсвирил и изпял из колибите. Останали му песните, много от тях сам наредил, за разтуха понякога си ги спомня, но и те поляка тънат в

здрачна памет. И няма го ни оня глас, ни онова време, младите булки отдавна са баби, на техните внуци не трябва песните на дядо Герги, ни сам дядо Герги. Тъга и синкава мъгла се стеле пред погледа назад и напред. Пасъл говедата и овците, както всички хлапаци из колибите. После пак, както всички, станал чирак калджия при майсторите, после станал калфа, за да стане майстор. А после не станал майстор. Не мистрия, гъдулка му била писана. Отечеството го взело войник, отечеството го повикало да умре за него — там някъде на юг, в далечни, непознати планини. Е, не умрял; и следват сватбите, следва собствената сватба, следват двата сина — единият забил из градищата някъде, другият, сертлията, вее жито па двора. После не следва нищо. Ако не смятаме биволите, които запасъл, когато проходил, и ги допасва сега, когато едва ходи. Това е...

... Големият път през балкана тече, пълен с громол и движение, тече и реката на юг. Изведнъж реката почва да тече на север. Вододел, една вода тече на една страна, друга на друга. Под вододела — къщи в урвата, точно под завоя на пътя. Не къщи, а покривите им, само те се виждат отгоре. Ако, не дай боже, се откачи камион — право на покривите ще спре. Колиби. Пъруци. Или Лагерите. Тъдява били лагерите на Гурковия отряд едно време. Не е урва, а язовина, язовска дупка, в чаталестото ѝ дъно десетина покрива има-няма, керемидени и плочени. Отвсякъде брегове, между бреговете сълзи немощна водица, над водицата стъпили плевници, човешки и свински обиталища. Единият бряг изгрев, другият залез, слънцето изгрява на пладне и залязва по пладне. Какъв ще да е бил оня първи човек, който пръв дошъл на това робско място и рекъл: тука... Някой отчаян отшелник или разбойник, подгонен или наплашен? Около него се струпали други, които иначе не биха съгледали това място, а и да го съгледат, ще плюят в него и ще заминат. Но — плюли и останали. Стадно се струпало мъничко стадо от колиби. Две прасета се изтягат в кочината доволно, радват се на прохлада, добро здраве и рахат. Една стара сламена шапка се търкаля захвърлена. Дърва на кубици. Смяра на тор и пикоч. Пъруци... ама и име. Колиби между два бряга, когато бреговете се събират долу. Къщите като мостове, стъпили с по два крака на двата бряга...

А когато два бряга се събират горе и най-отгоре на ръба има колиби — тия колиби са Терзии. Терзии е на самия ръб, само за вятърни мелници място. Няма мелници. Даже футбол но игрище няма. А и да има, то ще трябва да бъде прегънато одве и топката ще пада ту в единия дол, ту в другия...

Едно страшно каменно село, страшно с мълчанието си. Каменни зидове, каменни стени, стъпките кънтят с каменен ек. Накъдето дуварите рекли да кривнат — натам кривнала и уличката. Уличка направо, уличка напреки, наблъскано с къщи, къщите се държат яко една за друга, за да не изпаднат в двата дола. Вратите залостени, прозорците задънени и заковани, тишината гръмко отеква и дебне отвред. Надпис с вар: „Да живее...“ — натам дъждовете го изтрили. Да живее. „Гласувайте за...“ — и няма повече. Думи, които вече не призовават никого, колибата я няма, развееяна по белия свят. Останали камъните и дълбоката, необятна тишина, безвременна и вечна. Сливите капят небрани, тихо капят край плетищата на малките тревясаи бахчийки, в трънаците, по каменните зидчета. Дренките зреят... Но ето — жива душа една се обажда; отнякъде дрезгаво и простинало се обажда кученце мъниче, с мъничи гласец. Ръждиво скърца врата. Бабичка с полуслепи сълзящи очи крета през някой двор, не види къде стъпва, полека опипва с крак, търси да стъпи на сухо — и шляпа в локвите, в разпиления тор, пуснал от дъждовете своя тъмнокръвав сос... Едно голямо червено-тухлено здание накрай село, зеят дупки наместо прозорци. Навярно трябвало да бъде училище, на училище мяза. Децата се довършили, преди да бъде довършено училището, и то останало недовършено. Тревата в дворчетата буй, няма кой да я газии, да направи човешки топли пътеки. Пусто, сиво, вятър повеива неприветно. Черчеве едно, незатворено и без стъкла, се вее от вятъра и пиука жално. През Чумавото хората бегали от полето в горите, от градовете в планината. Избягали и терзиите от един безистен вкупом, целият терзийски еснаф. Скроили си колиби в гората, намазали вратите с мед, да яде Чумата, да се наяде и да не ги закача. Отминала ги Чумата. Нарекли колибите Безистен, после Терзии. Докато друго чумаво омело Терзиите пак надолу, из градищата, и ги набутало по заводските безистени...

Ръси дъждец. Не от облак, а от цялото небе. Леко, тихо поръси, спре, пак заръси. Листаците край големия път лъснаха. Такъв дъждец

най мокри. Подирих покрив при едни големи сгради, там долу, зад дърветата, дето шумеше реката. Сградите излязоха манастир, женски. Зидове високи, старина, двор, пълнен с дюли, бафкащи кучета, гроздове, увиснали от лозниците, зърната като едри светли дъждовни капки, натежали, аха да прокапят. Игуменката седи зачервена до едно огнище в магерницата и бърка сладко от сливи в една голяма тава над огъня. Манастирът е млад, стотинагодишен. Имало по-стар, към шест-седем века, бил на върха на гористия зелен баир откъм изгрев. Щом спре да вали, ще отида да го видя... И дъждът спря. Но как се излъгах! Една калугерица ми каза пътя — татък, от оня край на люцерната, има път. Стигнах края на люцерната, задминах го — няма път, няма гявол. Нищо, само треволяк. И карах без път. Минава ли се без път през четка? Габър до габъра. От оня габър, бодливия, клечат габър. От един се откачиш, другият вече те държи. Пипнеш го — и изтърси цялата си вода, събрана от дъжда и стаена в шумата. Когато пролазих горе, бях по-мокър от гората. И одран целият, дрехи и кожа. И вече в гората, всмукани от габърите, вчепкани с тях, се срещат съсипните на оная стара обител — дълга грамада камъни, дебело мъхясали, останали там, дето се сринали стените. Камъните са недялани и затова вековете не могли да ги вземат за употреба. Камъни — това е всичкото, което останало. Камък върху камък. Най-горе през габъра има просека, навярно по някакъв план. Отсечените връшки изсъхнали, но дълбоко напитки с влага. Зор напалих огън от тях с няколко кибритени клечки, случайно оцелели сухи. Дигна се голям огън и тъкмо започнах да просъхвам, отде се измули кучето, мокро и то, някъде из гъстака. Дойде до огъня и си изтърси козината близо до мен, та пак ме намокри. За което изяде една добра тояга по задника. Винаги прави така. Ходи къде ходи, измокри се, но непременно ще дойде при мен да отърси козината си...

... Тук господарувал прочут духовник, просветител български, богат с всякакви най-добродетелни и душеспасителни поучения. Мъж немногословен, но многославен, най-вече славен със своето безмълвие. Стичали се тук множество иноци^[2] да усъвършенстват душата си като него — и с наслада извличали от него различни душевни ползи. Бил близък на царя, бил православен, правоверен и царюверен, и успешно

— с помощта на царя — разбивал всички ереси, отляво и отдясно. Бил премъдър, богобоязлив, царелюбив, смирен човек, на мравката път правел. Неговите противници во Христе всичките били умъртвявани по негово указание и напътствие; умъртвявали ги, задето не били така правоверни като него, задето тъпчели иконите и били изпълнени с всякакви скверни и хули. Изпращал ги Божият старец на дръвника и устата му била все така пълна с безмълвие, а сърцето с веселие. България тогава била между турците и пропастта, България гъмжала от ереси, чрез ересите България се мъчела да познае себе си, за да оцелее. А премъдрият духовник си седял в своята обител света и учел иноците да бягат от своите желаниа и да презират всички ония неща, които са бързопреходни и се разсейват като веенето на невеществените ветрове.

После повеяли по-веществени ветрове и развели обителта така основателно, че грамадата прилича на природно творение, не на човешко. Най-бавнопреходни са камъните и мъхът, който ги е хванал в зелена мрежа, затова останали и те. Нито се знае какво са били тия камъни, нито какво могат да бъдат. Те са недялани. Недялана като тях, вечна като тях, но по-вечна от тях е само България.

... Изясни се и пекна пак. Към Средоколиба пътят минава в гъстата гора, от гората по каменно стълбище слиза жълтобистра речица. Нагоре, накриво, направо, гората отваря малко простор, мост, поляни, няколко сиви дървени къщи. Един човек куцука през моста, на рамото му кобилица с две найлоновооплетени дамаджани. Нисичък, с набръчкан и строг, важен образ, образ на човек разпоредителен, който знае работата си. Облечен в шаяк, овехтял и изтрит, сур шаяк, станал остър и жулещ като пила — само да го гледаш тоя шаяк, ще ти стане жега повече, отколкото е жега извън него. Камо ли па да си вътре в него... Куцук-куцук, с отмерена и твърда стъпка. Куцук, вода за пиене носи. Къщата му досами моста и пътя, на припека, в двора му на три места вода извира. Но не ставала за пиене, казва той. Става за поливане на доматиите в градинката. А един от изворите дава вода на малко, диво рибарниче, което е един трап, пълен с вода. В рибарничето играят нагъсто червени рибки и дядо Петър — така се казва човекът — ги продава на желаещи пътници. До рибарничето се заложила котка с

изцъкдени айдушки очи, снишена, любува се на рибките, гледа ги с възделение и несподелена любов. Пссс, мац! Уааа! — вика дядо Петър и се навежда за една вършина. Котката, още по-снишена, като куршум се изстрелва в буренака. Но и след това старецът дълго я ругае на български, влашки и турски, сипе какви ли не оскърбления и подигравки подире ѝ. Например казва ѝ, че била много мераклийка да стане рибарка, но не може, не можее... После се успокоява и пита накъде отивам и откъде съм дошъл. Дошъл съм от полето. Че аз съм бил по това поле, казва дядо Петър. И го знам, казва, като навуцата си. Що снопе сме търкаляли там, чет няма. Я ти стой, чакай малко... Дядо Петър чевръсто закуцука из градинката, откъсна два-три домата, оплакна ги при рибките, подвижна на невидимата баба вкъщи: я ма, виж къде беше там пинтичката ма... дай и от шарената сол!... Ракията не беше жълта, беше мъгливосинкава, като вир с много чиста и много варовита вода. Искрящо питие — прави искри в очите.

От полето, викаш, а? Че аз по това поле два̀сет годин жътварски чети съм водил на романия, драгоманин бях. От петнайста до трийси пета! Народ по колибите много. Па гладория, голоча, немоча. Кринка посял, кринка пожнал — без пари му сламицата... А доле жътви, ама жътви! Богати жътви — жътви да видиш. Айде надоле, на романия! По сто, сто и дваесе, сто и педесе сърпа съм водил. Къде Петровден е най-гоямата сила. Ама преди това ще обикалям житата, ще се пазаря с чорбаджиите, ще зема капара. По сто лева на дека̀р, една десетина на драгоманина, отгоре един лев драгомански бакшиш... и храната също от чорбаджията.

Познавах чорбаджиите, и те ме знаеха добре, и нивите им знаех. По-добре от тях ги знаех, по сто пъти съм ги мерил. Честно ама. Честно се работеше. Една стотинка не съм барнал чужда. Моите жътвари изкарваха повече от другите. Разделя ги на чети, ти тук, ти там, с ред. Ха сега, де бре, у бре!... С песни, веселби, олелия до небо. Там си и спим, по кръстците. Ожънем полето, наплатим се със сейбията, още там си поделим парите — и айде през балкана нанасам. Понакупят си едно-друго момичетата. Случи се понявга, та се и залибят там, някои се и оженят. Тъй е тя. Човещина... Напролет току ме наобикалят момичетата: ще ходим ли бе, бай Петре, пак на романия? Ще ходим, ще ходим, стягайте се!... И ония момичета хвърчат, хвърчат... Младо, невидело свет, мерак му. Беше срамота мома да не

отиде на романѝ. Даже и богатска да е момата. Ако не отиде, значи не е работна. Я нещо е болнава. И ергените не я искат такава мома. Така беше... И като тръгнем, ония момичета закачат песен: равна романѝя, равна се сравнила с белото жито... А като се връщаме, за мене па запяват една:

*Романѝя пуста остала, огън я изгорил,
тръне я обирали, вода я обитекла,
пожар я пожарил — драгомане, драгомане!...*

Какво време беше, еее, какво време... Всичко свърши. Излязоха машини жътварки, понавъди́ха се връзвачки и косачки. И лека-полека зехме да не ходим на романѝ. Трийси пета, повня, беше за последен път. Зорлан изведох една четица. После па и народа по колибите понамаля. Отвори се поминък другаде, и така... Тъй е тя... Пссс!... Болес да те яде, пуста да останеш!...

Бай Петър се наведе и хвърли буца пръст към буренака, дето светнаха зелено и тутакси угаснаха зелени айдушки очи.

... Да-да, тъъй, понамаля народеца. Не, ами хептен се дотърка. Дене ходи по гъби в Гущери... има едни такива колиби горе, Гущери. Взех магаренцето и отидох, рекох да се прошетам пак по тия места, дето съм върлувал, жътварки събирал. Викам си: да ги вида барем, може да не ги вида вече. Да мина тъй само... Оно, брате, не мож да минеш. Сичко се оплело в къпина, къде било пътека, къде уличка — не се знае; драка станало сичко, усукало се бетер телена мрежа, с ножица да режеш. Имаше десетина къщи, илядо и два-триста брава дребен добиток, башка едър. Сега — нищо. Един старец има сега там като мене, побъркан старец един, гледа кошери... Пустиняк. На Богалеци, таква хубаво място, само една бабичка останала. На първи май едно време в Неоци ставаше сбор. Една морава има там, едни дървета, едни сенки — царска работа. Па народ, народ... Ако изгубиш приятела си, зор ще го намериш, толко много народ. Що ерета се изядаа там, що егнета, що вино се изпиваше — край няма тая... Сичко запустя. Няма сбор, няма гявол. Мъртвина. Сичко си отива на тоя свят.

Дуня мердевенъ...^[3]

От горите се свличат на групи гъбари с пълни кошници, яхват автомобилите, замаскирани в сенките на поляната отсреща, зад моста, и заминават към града.

... И ето го града на тия места. Нищо и никакъв градец, градец без значение. В средата му тече една нищо и никаква речица, която мирише на клозети — местните хуморджии я наричат Теменушка. Градецът нищо сега, бил всичко в миналото, бил град със собствено име. Гнездо на чорбаджии, котило на власт. Чорбаджийство всякъде имало у нас. Тук било тежкото, истинското, онова, което иска време, за да се извае. Не паричното, не имотното. Политическото. Чорбаджия, що е то? Ако го видим, ще го познаем. По-трудно е да кажем какво е. Чорбаджия — турска дума на чисто българско понятие. Човек, който дава чорба. От ръката му хляб си ял. Турците направили това добро или лошо, че изтребили българското болярство и така изравнили народа, демократизирали българското общество; обрали каймака на българското мляко, което вече не можело да хваща каймак — зародиш на бъдещо благородничество, отглас на бившо болерство, фамилии от сой, с родословие, с история, с потомствен опит и потомствени заложи, с имена и личности всред безликата сивост на тълпата и раята. И все пак млякото хванало каймак, тъничък, ципица, която постепенно се удебелявала. Колибите и колибарите нататък към балкана, в тия дипли на гори и долове, били рая на султана — и още един път рая на чорбаджията. Така я и казвали — рая Хаджихристова, рая Хаджиюрданова, вечна рая, вечен борчлия на хаджи-чорбаджия. Дядо Хаджи на грош парица зема файдица... И така, чорбаджия? Хайде на помощ, дядо Найдене Геров: чорбаджия — богат човек, богаташ, богатник, имотник, зенгинин, богач, богатей, богатина, боляр, големец, господар, първенец, глава, челник, старейшина, велможа, большина, большак, господин, барин, владетел, стопанин, сейбия, хазяин... Много думи. А все нещо остана непокрито от думите. Навярно понятието се разкрива не толкова логически, колкото исторически, не като идея, а като действие. Чорбаджията минава, чорбаджията рече така. На чорбаджията думата надве не става. Тя е тежка, тя е правило, тя е живот и смърт. Чорбаджията седна — седат.

Чорбаджията стана — стават. Чорбаджията се прокашли — раята като рой пилета, подплашени от сокол-пилюк, замира на мястото си. И чорбаджията плюо...

Страшна и все още непонятна е тая бездна между каймака и млякото. Колкото по се омаслява едното, толкова по се обезмаслява другото. Българският народ, лишен от първенци, с голямо напрежение породил от себе си своите чорбаджии. Никъде, както тук, чорбаджиите не са имали такава жажда за власт, никъде така умно не са употребявали тая власт като сечиво за производство на още повече власт. Може би защото краят е беден, недвижимите имуществва тънки и най-дебелото имущество било тъкмо властта, имущество над всички имуществва, имущество нетленно, с най-трайна услада за душата; властта — последната, неунищожимата частна собственост. Поразителна е тая готовност на раята да се покорява и на чорбаджията — да заповядва, назлъндисвайки се, и цялото *унутре* на душата му да трепти в блаженство и кеф; страшно дълго е това разстояние между двата полюса на пълно покорство и пълно заповедничество у един и същи народ — една от ирационалните, все още недоразгаданите или неразгадаемите страни и черти на тоя народ. На един селски сбор турчин ощипал мома българка, момата се разкрякала, дигнала нара и беж при чорбаджиите да се плаче. Чорбаджиите също били на сбора, попейвали някъде на сянка и похапвали, и гледали веселието народно. Та дошла момата при чорбаджиите, изревала — оле-мале, ощипал я турчин!... Тъй ли? Тъй. Чорбаджиите веднага заповядали на заптието да улови тогова турчина и да му удари двасет и пет тояги на голо. И цял сбор се сбрал да брои тоягите...

От чорбаджиите треперели високи турски сановници, не някакви си там безимени хъшлаци и зулумджии само. Достатъчен е само един добре съставен, отмерен и премерен махзар, дето трябва — и сановникът хвърчи като костилка, стисната с два пръста. О, понякога народът дигал размирици, когато му идвало до гуша, бунтувал се срещу чорбаджии, злоупотребили с властта. Няколко чорбаджии даже попречукал. Та по едно време даже избирали за чорбаджии и прости колибари. Когато чорбаджията бил щатна длъжност. Но то било за малко. Изглежда, разбрало се, че колибаринът си е колибарин, дай му нему овци и говеда. А чорбаджията — чорбаджия, па макар и неизбран. Както и да е, щом е избран, той бил колибар или гражданин,

чорбаджията е патриарх, духовен и политически, той се избира все пак, избира се от раята колибарска. Войводата на окръжния град му предава властта тържествено, това предаване е цяла инвестиция. Войводата му връчва чорбаджийското отличие — една тояга, стар библейски християнско-пастирски символ. Символ и на нещо по-простишко, за което обикновено служи тоягата. И така, чорбаджията е готов. Не е задължително да бъде богат, но е желателно. И не е характерно да бъде беден. Чорбаджия — изедник? Читанкова проста представа. Може изедник. Може родолюбец. Може едното и другото заедно. Раите, че са рай, умеели да вземат мерки на изедниците. Първите чорбаджии били глави. Някои от тях губели главите си заради участие в заверите, предадени от други такива глави. Но техните синове, не преставайки да бъдат чорбаджийски синове, се учили по университетите на Русия. И като се изучели, тъкмо те ставали просветници и черковници, откривали даскалоливници, книжарници и други полезни неща. Преди сто и толкова години тук преподавали логика и художнословие, превеждали книжки като „Начала на политическата економия“, издавали на свое иждивение разни цветосъбирания (антологии), сами съчинявали и съставяли книжки за начален прочит. Ако кажем, че е малко, ще изгубим мерката за много и малко. За да не кажем, че е много, понякога предпочитаме нищо да не кажем, което е по-лесно. Добре е млякото да даде каймак, това показва, че и млякото е добро; лошото е, че тоя каймак невинаги е добър на вкус или вкусът е неопределен. Чорбаджи Юрдан е от най-големите. Умен, разсъдлив, справедлив, мъдър, думата му се чува, член на турския окръжен съд, през седемдесет и шеста съдел априлските въстаници, смъртни присъди подписвал; казват, бил и спасил няколко глави. И казват още: ако не бил той в съда, повече глави щели да паднат. След Освобождението се мерка из великите народни събрания, кове законите на Княжеството, решава уредбата му, губернатор на голям град, през време на пълномощията, 1881 — член на Държавния съвет, член на разни комисии високи, и даже член на комисия по експроприране на чифликчийски земи. Голям човек. Голям и от двете страни на чертата, която Освобождението прокарало не така дълбоко и непроходимо. Тоя голям човек и чорбаджия бил и българин от един вече довършен и изчезнал тип. Фердинанд поискал на държавни разноски да му направят конюшните. Инженерът представил сметка:

планът струвал 80 хиляди лева... Като чухме това, казва дядо Юрдан, ние се хванахме за главите. Повикахме в Държавния съвет оня майчин син, инженера, и му рекохме: бе ти луд ли си? Ако само за един план са потребни толкоз хиляди — колко милиона ще струват самите конюшни? И не му ги дадохме, разбира се...

Чорбаджия — изедник на сюрмаси и бунтовници? Намирало се е. Историята поема винаги само един път от многото възможни; и от платното на избрания единствен път е трудно да се преценят достойнствата на възможните.

Преди двеста години един Стойан Чергилина построил в горния боаз мост и писал на моста: *Да се знай, как стана мокаят Стойан, (та) направи път и моста, минавайте и поменувайте, а не клнете.* Не кълнете. Защото кълнели. Колко ли душици е затрил Стойан преди тоя път и мост...

Издничеството винаги е било страна на чорбаджийството, винаги неизбежна, понякога нелицева страна, понякога откровено лицева. На грош — парица-файдица... Файдицата, файдата (лихвата), казват, не била повече от 12 на стоте, рядко 15 — ако е за кратко време. Но никога — за къща или сватба. „Ако човек не е спечелил да си направи къща или сватба — никога няма да спечели...“ — поне за да върне грошовете, взети назаем. Значи, давали грошове, но и питали: защо ти са? Не може така, през куп за грош. Не може всекиму. Едно здраво, дълбоко българско правило, от патриархалните, от бащинските. Заем се дава да купиш нива, ливада, лозе, стока не само защото така ще се наплатиш по-сигурно на лихварина, а и защото такъв заем е оправдан. Трупащ имот, производителна сила. Всички времена ценят силата, каквато и да е тя...

... Старият градец не бил по-голям от едно средно село, натъпкано с къщи и отминали събития. И особено с отминали имена, пъкнали над безликата, безименната, еднородната робска стадност. Какво е останало от градеца? Той пак търчи на работа и на служба, работата и службата сега навсякъде са еднакви. Останали са къщите, всяка за себе си, всичките просторни, направени да се живее в тях просторно и не робски. Събитията влезли в музеите, посочват ги с

екскурзоводска пръчица. Имената останали по семейните надгробни паметници около черквите.

Спиридон и Дойна, той е твърда яка и широка връзка, тя — сурова и властна.

Христо — паметник от признателните наследници, седем сина и четири дъщери. Признателни и наследници.

Скарлада, по баща Жупунова.

Йордан — тежък, самоуверен, самовластен поглед. Поглед на самодържец.

Матей — полудив колибар с кюрк и фес, умрял преди осемдесет години; Цана — е монголоидни очи и скули.

Генерал Петко — вит по модата мустак, геройски паднал на Овче поле за величието на България.

Анчо, кротък и тих, от послушните, от дакащите.

Михал и Анка, умрели преди сто години; той сърдито увесил мустак, права бяла яка, връзка, фес, бастун; тя — колибарка, открита и весела.

Юрдан, млаци подофицер, убит при изпълнение отечествения дълг в боя с коварните съюзници.

Иван — примерен в частний си живот, родолюбив в общественый, покойника не знаеше покой, когато предложеше да се помогне на ближний; Анна — натруфено-джанфезена, буфан-ръкавена.

Една стогодишна снимка: чорбаджийството около новия мюдюрин^[4]. Не субаша^[5] като за село, а мюдюрин — като за град; първият мюдюрин за градеца. Напети, самоуверени, кръвени мъже, кривнати пискюллии фесове. Между тях, като преглътнат, се губи поводът за снимката — самият мюдюрин, млад и, види се, деликатен, мек човек. Тези хаджимихалювци, хаджитодоровци, хаджипетковци... които владеели къде по сто, къде по двеста, па и по петстотин колибарски семейства, раи. Владеели? Доколко нещата зависят от името си? Те покровителствали раите. Покровители. Плащат им данъците, защитават ги пред турската власт. Е, раите после им се наплащат — с каквото бог дал. Кое с дръвца, кое с вълница или сиренце, или работица по някоя от чорбаджийските ниви. Това за онова, мир да е. Тези тежки мъже, тежкомислещи първенци, разтропани епигропи, настоятелни настоятели и състоятелни ктитори, ревностни набожници, загрижени за черковните и небесни дела,

сръчни в земните. Тези мамини чорбаджии с изпитани дарби и проверени правоверни добри намерения, сплавени невидимо с лошите...

Чорбаджийски щерки преди сто и пет години... помен няма сега от тях, освен тая покафеняла снимка. Три стоят, три седят на столове, две седят на килима. Отрупани и стегнати в многоетажни, лъскави, сложни облекла, дълги до чехлите, с много дипли и къдри, и плисета, безброй копчета, душна бароковост. Няколко държат ветрила, ветрилата са ужасно нужни и важни в тоя прохладен балкански градец. Една: широкочелюстна, турлашка, крива и грозна муцуна, поредица от недояждащи колибарски поколения дивеели дълго, докато я направят такава дива — и навярно богата; нейните потомци тепърва дълго има да тушират и изправят кривините ѝ. Две: почти аристократки, с тънки черти, над тях поколенията също се трудили дълго и упорито. Останалите са степен между тях и турлакинята — от затънтеност и тъпота до наглост. Една с остър, преценящ поглед на змийка. Друга — почти ентузиазирана, почти съвременна, комсомолка от 50-те... Не облеклата — такива лица вече няма. Всяко време като че си има своя физически човешки образ.

... Няколко пътя в няколко посоки, но все към балкана за колибите, пътища, изтъняващи в пътеки, плетели мрежата на чорбаджийската власт над колибарството. Те още стоят, старите, поправени, подновени, закърпили дупките в мрежата. Единият отива през Тодуци към Дренът.

И тука на един разклон, отдето започва самата гора — къмпинг. Два нови москвича, две палатки, не съвсем нови, поокърпени и двете с парчета от приблизително същите цветове. Цигански катун. Два огъня, до всеки седи циганин и циганка. Циганинът обгаря лескови пръти да омекнат, след това ги цепи на дълги правилни ленти. Циганката плете нещо от лентите. По тревата се търкалят и бърборят на езика си рояк безгащни циганчета.

— Какво плетете?

— Кошњици правим, кошњици! — отвърна бързо и угодливо циганинът. — Сега трябва кошњици. Има кнъига, разрешение, на, да видиш.

И циганинът започна да бърка в джобовете за книгата. Взе ме за горски навярно, дрехите ми зелени като на горските. Но не можа да намери книгата.

— С кошници ли спечелихте пари за кола?

— Със задник, бате, със задник — обади се циганката. — С бачкалък и зор...

Тя извади от пазвата пакет „Ударник“, запали цигара от едно въгленче, което взе в шепа, друга цигара подхвърли на циганина, който я закрепил на ухото си.

— Сега, като имате кола, за какво работите?

— За ляба. Че и къща че дигаме, бате...

... В Тодуци — празник. Трогателни дечица с юнашки зеленодънестни калпаци, които хлапат на главите им и още пазят ръбовете си, както били сгънати на две от предишния празник. Стоят наредени пред училището и пеят: когато над Дунав се мръкне и сънен балкана заспи; шумете, дебри и балкани; партизан за бой се стяга, мята пушка на рамо, на рамо. Едно акордеонче, старият даскал го разтяга, пее и той с всички сили, акордеончето приглася с басчетата си и прави ловки цигански завитушки.

Народът, възрастни хора повечето, стои от другата страна на улицата, пред пивницата, гледа, слуша и пие питието си. След песните има доклад за международното и вътрешното положение и народът от публиката лека-полека се стапя, след като е чул вече песните.

Пътят следва реката, натам, отдето тя слиза от балкана. Дрен, селото, е в едни дълги зелени лъки, реката тук отваря коритото си и тече по-кратко. И Дрен празнува. Тук мъдро поставили по-напред доклада за положението, а после, за да не се разбяга народът: когато над Дунав се мръкне и сънен балкана заспи... Балканът е от всички страни, той се е наспал и е ведър, и сочен, и шумен. Шумете, дебри и балкани. Дечица с бяло-зелени юнашки калпаци, с огладени ръбове, огладени от стоене в сандъците. И така бистри са детските гласове, толкова хубави са децата, подредени по височина, чистички и пременени — че празникът са самите те. Партизан за бой се стяга, мята пушка на рамо, на рамо... Дрен е колибарски център, но не е колиби, село си е. По шосето, главна и единствена улица, има доста приветливи къщи. Една от тях, на два етажа, държал бивш бакалин на колониална бакалница, търговец, богат човек. И една нощ при него

... момък славен се яви...

Освен другите неща, които му взел, славният момък му взел и астраганения калпак — и дълго, и гордо го носил после. Бил доста бабаитски калпак и макар че бакалинът не бил бабаит човек, калпакът му може да се смята за единственото му участие в Съпротивата. Бил страшен калпак, легендарен калпак, на много врагове взел страха и сигурно ще отиде някога в музея, ако не е отишъл вече.

... командир на отред славен партизански...

Бакалинът треперел да не му вземат и онова, на което слагал калпака си. Но не му го взели, не го закачали, оставили го да си живее. И той си живеел човекът, живеел си мирно, треперейки от време на време; преместил се в градеца и там си живеел. Докато един ден усетил, че златото го няма. Обърнал всичко, преровил навсякъде, разбрал: златото го няма. Няма го и това ти е... Внуците пребарали златото. А има ли смисъл да се живее без злато в тия мътни, в тия неверни, книжнопарични, беззлатни времена? Няма смисъл. Като разбрал и това, човекът отишъл на баня и в банята се обесил...

... колко мъки знаеш... eee-eh, балкан ти роден наш...

Народът стои на площадчето и слуша тия невинни детски гласове. Мънички книжни въртележки се въртят на една маса, до масата седят циганин и циганка, те търгуват с въртележки и печени слънчогледови семки в готови фунийки. Някъде изгърмява детско балонче и проплаква дете, майка му се навела над него и го утешава, тя ще му купи ново балонче, но детето не иска ново балонче, то иска спуканото си.

... песен за свобода пее днес народа...

Клаксон. Пристига автобус и спира на площада, разгеле свършва и песента. Слизат бивши дренци, надошли от града, посрещат ги сегашни, стегнати всички за празник. Автобусът не е новост, но винаги вълнува с нещо ново. Момци, наседали на свален електрически стълб, гледат. Една девойчица им сипва в шепите семки, те си гледат към автобуса.

Дезесе, ливади, пасища, овци, мъжете — дървари и миньори, жените — овчарки. Празникът започва сега с ядене и пиене. В големи котли ператници на открити огънове къкрят няколко овци. Това е яденето, което се готви, а пиенето е готово, то е една едра четвъртите купчина — няколко кубика — бирени каси. На поляната до реката се слага дълга народна трапеза. Музика свири. Музиката е цанена чак от Златарица, долу в полето, прочута циганска музика — кларне, окардион, саксифон, флигорна. Свири оная музика, ония колибарки друсат дебели задници, подскачат и се носят напред и назад по тревата, изпотъпкаха тревата. После сядат разкрачени, разгорещени, пият бира, лицата им — всичките червени и еднакви, по-еднакви от задниците им. Народно веселие. Кръшни народни хора, каже. Тè това е. Тъкмо свалят от огъня и котлите ператници, курбанят е готов, курбанят е месо, вода и сол, нищо друго. Чорбаджиите разливат чорбата, това са мъже с престилки, готвачите, те гребат с големи лъжици месото. Много овчи черва, един ги сграбя с ръце — кой иска черва? — и разнася по паниците. От сварените черва капе лой, тлъсти овци се въдят тук. Има ли някой да иска още черва? Има, има... Ами ляба, де е ляба, има ли ляб? Има, има... Дайте и лъжици нанасам!... Има ли лъжици? Има, има. Музиката се е наяла предварително и сега свири на трапезата, провлача трапезна свирня, бавна, трепереща, натежала от овче месо и бира, примижала от наслада. Народът яде и пие. Народна трапеза. Яде се и пие се не до насита, а до ново огладняване и ожадняване. Това продължава доста дълго, защото слънцето има време да грее, след това да залезе в един облак, след това облакът да се приближи над веселието и тихичко да поръси народната трапеза с капки, които чаткат в листака отначало на редки зърна, после на гъсти. Трапезата в миг опустява... И след малко объркана суетня на трапезата остават само кокалите, оглозгани до сухо и побеляващи вече. Но народното веселие си има своя инерция, неконсумирана още, и тая инерция се бухва с всичка сила в отсрещната пивница, която изведнъж се препълва и

прелива, за да се удави там в нея. Хора и черва, изстинали вече и мазни, се омешват. Омешва се глъч и музика, над гъмжилото дебело дудне тъпан, който единствен е запазил самообладание в неразборията. След червата почват черните дробове, а когато те свършват — защото те бързо свършват, — иде ред и на белите дробове. Огромно количество бели дробове. Огромни бели дробове. Тия дренски овци дишали чист въздух и много си развили дробовете. Пийте бира от кафяви бутилки, а като свършат кафявите, ще почнем зелените. Пийте, ако можете да ходите на повънка за малко, ако можете да се промушите през навалищата, ако някак можете да минете под масите или по раменете. Под масите е по-лесно. А ако не може и там...

И идва време, когато народното веселие улягва, поуморено и оригващо; когато музиката е изсвирила поред веднъж, дважд и повече всичките си свирни, а слюнката ѝ пресъхнала и драще; когато човешките черва вече не могат да поберат овчите. Идва тихият глас на веселието, на което трябва още нещо, за да бъде пълно и народно, още нещо мъничко. Тогава един дядо Димитър с бяла фанела ще извади цифарата от каиша на панталоните си. И цифарата с глух зърнест глас ще почне да говори за хайдут Сидер юнак, за поляна с овци, овците, наредени една до друга, пасат и идат полека насам, вода бистра в шумите някъде чучурика и е зелено и ясно... Там, на края на поляната, край гората, край потока, като самодива се мерка мома една. После се задава нещо черно и буреносно, което те кара да тръпнеш, нещо страшно има да се случи, саби ще звънтят, кръв ще се лей... идва, идва това страшното, юнашкото, гърми и тресе... Трепериш и чакаш ужасът да се изсипе на главата ти с целия си ужас, да мине през тебе, да те смачка и разнесе... Но то минава покрай, само дето страх си брал, минава и отминава — гръмливо и страшно, и хубаво. И пак е тихо, свети поляната чиста, пеят звънците отдалеко — и те са отминали, и в звънтящата им песен има тъга по една отминала мома, една отминала хубост и младост човешка...

Така говори цифарата, тя се задушжава от тих плач и вече не може да говори.

Дядо Димитър пак забучва цифарата в каиша на новите панталони и говори, че всичко на тоя свят отминува и не може да се върне. Отминува, доде видиш, и после не вярваш било ли е, сън ли е, какво ли е... Вчера беше, а на, няма го...

Слушат зяпнали. Най-много слуша един човек отсреща, един гладен човек, той изял много черва и се наял, но образът му останал гладен. И по образа му се познава, че и майка му била гладна, и баща му, и бащата на баща му.

... Сутринта се разбягаха колите, те бяха дошли на празника, една след друга избръмчаваха и бягаха коя накъде види. Какъв пуст е денят след празник, всичко се пръска и остават хартии разпилени по улицата. Тревата, смачкана от много крака, не може да се изправи лесно, кокали се търкалят по тревата; кучета, навирили кучешки задници, ръмжат над кокали, разнасят кокали, дърлят кокали, застъпени здраво с предни крака. Лозунгите покъсани и увиснали. И слънцето не грее така весело, и всичко е малко печално и пусто.

Още един автомобил пали и избръмчава внезапно, пътниците се наместват щастливо в теснотата, натъпкана с багажи. Едно малко момченце иска да се качи и то: толкова хубаво е да се повозиш на автомобил, когато си дете, и да отидеш някъде. Но ония от автомобила не му дават. Не може, казват му. Казват му, че отиват много-много далече, че няма място и че то трябва да остане тук. Защото и майка му остава тук, ето видиш ли — и майка ти остава... Автомобилът тръгва полека, момченцето тича подир него и реве, но автомобилът се засилва и тича по-бързо от него, и се отдалечава, отдалечава... момченцето остава, майка му иска да си го отведе, но то се тръшка на земята и не иска да отиде никъде. Тогава майка му си отива сама спокойно, а то остава само на пътя, клечи на пътя и се надува от рев. Няма нищо побезизходно от плача на дете, което са излъгали, няма нищо по-неутешимо. И тоя дълъг, равен плач е сякаш звукът на празния ден след празника, неговият унил и безответен звук. Това дете вчера беше с нови дрешки, беше с калпаче юнашко и пееше с другите деца...

... Реката има приток отдясно, то е Божичка река. Разсадник, къщичка до него. При къщичката оставихме мотора и поехме из стръмнината към Липорът, една труднопристъпна крепост, на която защитниците избягали. Духне ли югът — керемидите падат, казва моят спътник, оня с гладния образ. Той рекъл да намине тъй само, да види къщата си, отдавна не я виждал, да провери стоят ли керемидите. Па и да набере някоя сливка за ракия. Много овошка, нависнала над

плетовете, тунел от овошки, ябълките заринали земята с плод. Даже и свине няма да ги ядат. Ябълки от непознати сортове, в плода около семките месото сгъстило сочно-медена сладост. Дървото работило цяла година неуморно за тая сладост, за тая весела и нежно напръскана руменост. И всяка година ще работи така, ще зарива земята все отново и отново и никой няма да я вземе. Човекът, за когото е тя, няма и да се наведе да я погледне. А дървото, програмирано завинаги, ще продължи да върти и върти програмата си на празен ход, година из година. Ако не беше дърво, ще кажем, че е полудяло. Цяла гора от такива полудели дървета, които работят залудо и произвеждат за никого. Зараснала пътека, до пътеката чешма, заглушена в тиня, чешмата продължава да си тече и тя за никого.

... Все надясно, надясно. Пътят излиза на едно отворено място, при едни изоставени стари трудовашки бараки. Кучето изплезило език, гони мотора. А като спрях, веднага легна във водата да се разхлади и жадно залака легнало. После дотърча при мен да изтърси козината, да разхлади и мен. Хребетче, остригани дъбове. Билото на балкана нависнало съвсем отблизо. Полата му начъчкана с гори, откъртени като лавина отгоре. Гори затрупали къщите, нивите, протекли далече надолу, размъкнати още по-далече, додето могли. Далече на запад се трупат постепенно чукарите, горясали всичките, един зад друг, един над друг, остри и меки, бълбукащи, с нащърбени хоризонти, чертите им поляка се изтакат на север, спадат, смъкват се плавно в равнината — и там някъде се стапят в лилава кипяща мараня, в сгъстена далечина. Натам, към бълбукащите чукари!

... Беше диво, отчаяно, невероятно пътуване на две колела, с път и без път, през гора, драка, по надолнище и нагорнище, през дол и рът, по урва и сипей, по парчета от овчи пътеки, които не отиват никъде и свършват точно когато изглежда, че почват. Кучето разузнава напред и води, ходилата му се побиха от ходене и водене. На колелата от ходене се изтриха гумените цървули, на мотора душа не остана. На запад, на запад, на запад!... Нагоре, в най-бурното на чукарите, още нагоре, над главите на реките!... Чукарите се отместваха все така на запад, все

така равнодушно, огромно еднакви, бяха нови и приличаха на изминатите, все развълнувани и все чезнещи в запада и севера...

Когато привечер, капнали, спряхме на вододела и духаше вятър, и реките тръгнаха напред, под нас стояха осенарските колиби. Зад Осенаре с бинокълчето се вижда каменната купчина на Терзии; само че Терзии е на хребета между два дола, а Осенаре — в дола между два хребета. Осенарската река блещука огнено там, гасне, запали се на последното слънце, пак гасне в гъстаците на дола, който се влива татък в по-големия дол на Овчи кладенци. Обръчът на дългото колибарско ходене, напълно безсмислено според мотора и кучето, събра краищата си.

После вятърът утихна и по обичая прикапа дъжд.

Сутринта на другия ден беше синкава и малко тръпчива на вкус, обистрена и прекрасна утрин — такива са утрините само на младия септември. Въздухът струи и пронизва, пронизан от блясък.

Все по реката, въз дола. Моторът запален и включен на първа, но не съм го възседнал, ходя пеша като него, държа го и той ме тегли. Отдясно някъде нагоре е Кланидол, но се не види. Усойният скат горист, едри дъбови браница с много гъби, напълних раницата с гъби булки. Гората надолу става все по-непроходима, трябва да се търси брод за отсрещния скат, присойния, дето има повече храсталаци и поляни. Стар, изоставен път, цял огърмен с храсти, тунел в храстите. По земята постървени дренки, някой минал и разпилял дренките си. Храстите дренови. Никой не е минал. Никой не минава тук. Дренките узрели и се оронили сами. Пътят почервенял, плътно осипан с плодчетата, продълговати като житени зърна.

Реката тук срещнала скала и завила малко. Пощадената от нея лъка долу зеленее сочно, едно полуостровче, зашумено от овошки, а всред овошките се вижда покрив на къща. Долу едно пътче край черен угнил плет води до къщата и нататък, все край плета, през цялата лъка, през овошки и акации, опира в реката; минава я и опира в храстите на другия бряг. И там, на брега, се вижда китка от едри диви череши, под тях изтича вода и на няколко разбити в камъните пенести струи влиза в реката. Около къщата не се мярка никой. Насреща, до самата река, от една вада през овошките слиза вода, отбита от реката, слиза към кухото и обрасло с коприва подземие на стара, замлъкнала воденица. Полянка, една-две върби, напукани и стари, но клоните им млади,

щръкнали рошаво. Тревата буи весело и лъска на слънцето като лакирана. Шарени трептящи сенки играят по тревата. Речното корито тук е от камък, насечен на стъпала, водата скача по тях и се пени, влиза в един зелен и дълбок вир, завъртва се веднъж в него, после продължава надолу. Зад плета малка зеленчукова градина с домати, чушки, сминдух, ряпа, турско цвеке... от всичко по малко натуряно. Скоро са поливали, явно има тук хора. Повиках, но никой не се отзова. Из двора ходят кокошки или се къпят в дупки, изровени от тях в пепелта.

Минах още веднъж край целия плет, по тревясалото пътче до реката, край пътчето личи прясно изринат окоп, той тръгва от изворите при дивите череша. Върнах се и седнах на полянката, пред воденицата. Някъде — я!... — тръска дърво. В отсрещния бряг, по-стръмен от отсамния, обрасъл с букак, всред букака отворено четвъртито място и в него — сливова градина. Там една възрастна жена се навела и събира нещо из тревата. Като отидох при нея, изправи се. И всичко тогава дойде на мястото си. Беше баба Пенка. А наоколо беше имението на двамата мои старци. Виждам аз: нещо ми е смътно познато, а не мога да го позная, така съм се заблудил. Дойдох от горната страна на дола, а досега съм идвал тук все от долната.

Дядото отиде на Овчи да донесе хляб — рече баба Пенка.

Тряба вече да си доде. Ти къде се губи така?

Помогнах на бабата да събере сливите, отнесох двете кошници и свалих раницата. Тогава се сетих за гъбите в раницата, дадох ѝ ги да ги вари и пече. Пак се върнах на поляната до воденицата и легнах на тревата, прохладна и мека.

Слънцето свети. Потокът шуми. Водата от улука съска там долу, под воденицата, равно и глухо. Тревата като длан гали. Зелените вейки на дърветата плуват в синьото небе, облаците стоят, а дърветата плуват из тях, цялата земя плува. И все така — слънцето, тая трева, тоя съсък, небето...

И всичко това е у тебе и тече, и тече, и плува, изтъняло и бледо, плува безкрай в безкрая, меко и унесено...

---

[1] Улулица (остар.). ↑

[2] Инок — монах, калугер (остар.). ↑

[3] Светът е стълба (тур.). ↑

[4] Управител на неголям град (тур.). ↑

[5] Полицейски началник на градче или на голямо село (тур.). ↑

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

МОЯТА БИБЛИОТЕКА

<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.